

DR. RÉDEI MÁRIA:
Magyar diákok a külföldi tanulásról – empirikus vizsgálatok megállapításai

Abstract

How did Hungarian students answer after their foreign study- Empirical survey result

The article deals with the roll of Hungary in international foreign study. Hungary became a host and sending country, by 15.000 incoming and 10-8.000 outgoing students. Our survey was carried out among the 300 students in 2008. The second half of paper point out the structure, motivation, and the value of answers. It strengthens the importance of family background. 5–6% of students never been abroad. Most of them are the first from the family, who spend longer period in a foreign country. 2,5% of student were not Hungarians, they arrived from surrounding countries. The geographical choice of staying among the girls was more diverted. High proportion mentioned to stay longer period in abroad.

Key word: foreign study, international movement.

1. Magyarország a nemzetközi tanulmányi célú mozgásban

Tapasztalati tény, hogy ha kihívásokkal teli környezetben élünk, akkor magunk is többet teszünk a jobb megfelelés érdekében. Ellenben, ha azt látjuk, hogy tevékenységünkre, képességeinkre nincs szükség, akkor reményvesztetté válhatunk (*Salt-Findlay 1989*). A szellemi tőke investíciója jellemzően akkor történik, ha annak van belátható időn belüli megtérülése. Erre a szemléleti, értékrendi váltásra példa lehet Magyarország, ahol a piacgazdaságra történő átmenttel kereslet mutatkozott nemzetközileg jártas munkaerő iránt és ez visszahatott a külföldön tanulás kérdésére.

Míndez összetevője annak az átmenetnek, ami a posztfordista folyamat részeként az anyagi természetű értékrendről a szellemire váltott. Az elmúlt évtizedekben növekvő kereslet mutatkozott a tudásalkalmazókra, a tudásátadókra. A nemzetközi munkamegosztás átalakul, a régiók szerepét újra kell értékelnünk (*Lengyel I. 2003.*). A globalizáció és a tudástársadalom terjedése ebben döntő lökést jelentett. A termelés és a szolgáltatás piacán igény jelentkezett olyan munkaerőre, akik képesek a nyelvi és szakmai korlátok átlépésére és az üzleti élet, térbeli terjedésében katalizátor szerepet tudnak betölteni (*Rédei 1999*).

Magyarország a '90-es években belépett azoknak az országoknak a körébe, ahol már az életvitel természetes részévé vált az, hogy a fiatalok hosszabb-rövidebb időre más országban is tanuljanak, ezáltal tökéletesítsék nyelvismeretüket, jártasságot szerezzenek más ország szokásaiban, kultúrájában. A határok átjárhatósága lehetővé teszi, a piacgazdaság, különösen az üzleti élet ösztönzi a nemzetközileg jártas emberfők képzését. Számukra a megszerzett tudásuk gyors anyagi megtérülését jelenti, mi több lehetőséget nyújt az új kapcsolatokkal szellemi tőkénk növelésére, és frissen tartására. A szabad áramlással nemcsak a munkaerő, de a technológiák is mozgásba kerülnek. A gyors változásba azok képesek bekapcsolódni, akik nemzetközi jártassággal rendelkeznek, és képesek az új eljárások alkalmazására.

Magyarországon a hallgatók 3 százaléka, a becslések szerint 7–8 ezer fő tanul egy tanévben, más országban (*Rédei 2002*). A kiutazásnak az Erasmus támogatás a fő csatornája, évi 3 ezer diákkal, valamivel kevesebb a Magyar Ösztöndíj Bizottság által biztosított lehetőség és a Leonardo program, valamint nehéz megbecsülni az ún. *free-moverek* számát.

Magyarország szerepe a student mobilitásban hasonlóan a nemzetközi migráció egészéhez, egyidejűleg **befogadó és kibocsátó** (Rédei 2006a). Az ezredforduló óta folyamatosan nő a hozzánk tanulási célból érkezők száma. A 2005/06. tanévben az Oktatási Minisztérium adatai alapján, közel 15 ezer beiratkozott külföldi hallgató volt, ebből több mint 11 ezer nappali hallgató és 2700 fő levelező hallgató, a PhD-hallgatók száma 700 körül van. Az ezredforduló óta a nappali hallgatói létszám 28%-kal nőtt, aminek 16%-a, azaz minden hatodik, külföldiekből adódott. Döntő része 9 ezer, határon túl élő magyar diák, akiknek jó része a tanulmányainak végeztével itt telepedett le. Így tartózkodási szerepükön túl részesei egy sajátos bevándorlási stratégiának is.

Az elmúlt évben először tapasztaltuk azt, hogy a környező országok, ahol nagyszámban élnek magyar nemzetiségű fiatalok, a gazdasági felemelkedéssel és az ott kiépülő oktatási lehetőségekkel, már otthon tartották a hallgatókat. Ezzel egyidőben Magyarországon is csökkent a határontúli tanulásban résztvevők támogatása, ami a kormányzati politika változásával hozható összefüggésbe. Jelenleg a tőlünk kiutazók száma éppen olyan gyorsan nő, mint a befelé érkezőké (Rédei 2006b).

A jövőben Magyarország azzal számol, hogy a Dél-kelet Ázsiai országokból tömeges érdeklődés nyilvánul meg. 1992-t követően folyamatos a kínai letelepedés, már itt nőtt fel az első korosztály és számos intézményi fejlesztés közrejátszott abban, hogy Magyarországot az Európa felé vezető kapunak tekintik. Mindez összefüggésben lehet azzal, hogy maguk az intézmények is külföldön aktívan toboroznak hallgatókat, olcsóbb nálunk az élet, köztük a végzettség megszerzése is, mint Nyugat-Európában. A végzettségek ekvivalenciája növekvő mértékben teljesül.

2. A kutatás szempontjai

Több éves kutató munkámnak abba a szakaszba érkeztem, amikor empirikus felvételekre került sor. A cikk fő vonalát ezeknek a főbb megállapításai jelentik. A 2005-ös mikrocenzus adatai szerint Magyarországon a 20–24 évesek száma az egyes születési évjáratokban 140 ezer fő volt. Évente 100 ezernek van lehetősége hallgatói felvételt nyerni. Ha a jellemző 5–7%-os külföldön tanúlással számolunk, amire a tanulmányok 4–5. évében kerül sor, akkor 10–12 ezer évi külföldön tanulásról beszélhetünk. A kint tanuló hallgatóink legjobb 15%-a, a végzést követően nem tér haza, ami közvetlen szellemi veszteség! (Rédei 2007).

A BSc bevezetésével kérdés az, hogy a jövőben miként módosul a külföldi tanulmányok időzítése. A BSc-ről MSc-be kerülni a kidolgozott elvek szerint, minden 4. hallgatónak fog sikerülni, ami nemcsak a mennyiséget módosítja, de a versenyhelyezetre is hatással lesz. Tekintettel arra, hogy a jövőben kevesebben jutnak el a master képzés végére, a tudományos kiválasztásra, a *talentek* gondozására fokozott figyelmet kell fordítani.

Jelen felvételünk kérdései a Sussex 2003 évi felvétel kérdőívére alapozódott azzal a szándékkal, hogy így kapcsolódási lehetőséget teremtsünk a tapasztalatok bővítésére. Lásd a kérdőívet függelékben. Célunk az volt, hogy megismerjük a generáció motivációját, családi háttérét, és azt, hogyan értékeli a külföldön tanulás lehetőségét.

A kutatás felvétele szempontjából érdekes az, hogy ők jelentik azt az utolsó korosztályt, akiket még nem érintett a Bologna folyamat, ami későbbi kutatások során egy viszonyítási lehetőséget is nyújthat. Ugyanakkor ők azok, akik potenciális szereplői lehetnek egy bővülő nemzetközi munkaerő piacnak.

Nő a világban annak a szerepe, hogy valaki hol szerezte meg a végzettségét. Mindez túlmutat az ott megszerzett készségeken, fontos az itteniek ajánlásával megszerezhető további

ösztöndíj, kutatási kapcsolat. Kifejezett szakirányú érdeklődés tapasztalható a hazai oktatás iránt, az orvosi, fogorvosi, állatorvosi, matematika, és a biotechnológiai területeken, amiben kitűnő referenciáink vannak. Ezek nemcsak az oktatásra, de a kutatásra is elmondhatók. Nemcsak a megszerzett bizonyítvány helye, de a kapcsolatok, az eljárások és módszerek terjedése, később a kutatás és a tudományos együttműködés is számos kedvező lehetőséget kínál. A Bologna folyamat megvalósulásával, az MSc képzésre egy nemzetközileg jegyzett intézményben végzettséget, ismertséget szerezni, kapcsolati tőkét képezni, alacsony megélhetési költségen, vonzást gyakorol. Mindez persze a hallgatók és az oktatási intézmények tudatos törekvésével alapozható meg.

3. A megkérdezettek jellemzői

A felvétel 2008 tavaszán helyben történő kitöltéssel készült. Olyan hallgatókat kértünk a kitöltésre, akik voltak már külföldön tanulási célból és Budapesten, döntően két felsőoktatási intézményben tanulnak, legalább a harmadik évben járnak, vagy éppen végeztek. A válaszadók száma 300 fő volt.

A kint tanuló hallgatók 5–6%-a még soha vagy csak egy alkalommal volt külföldön, de a fele már gyakran tette ezt. A családból ők az elsők, akik tartósan, életvitelszerűen és nemcsak turistaként éltek kint. A lányok harmadára jellemző ez, míg a fiúk közül minden 5.-re. Minden 7. hallgató említi azt, hogy kiküldetésben egy félévet meghaladóan volt. A megkérdezettek a közel jövőben lépnek a munkaerő piacra. A válaszolók fele 1987/88-as születésű. A válaszadók közül a lányok nagyobb nemzetközi motiváltsága azért is érdekes, mert tanulmányaikat jogi, földrajzi, és turizmus területén folytatják, ami rutinszerű jártasságot kíván az internacionális térben. A megkérdezetteknek jelenleg csak 5%-a tanul valamelyik EU-országban. A feléről mondható el, hogy kapcsolatban áll a munkavilágával. Minden tizedik heti több mint 18 órát, közel a munkavállalókkal azonos mértékben vállal munkát.

Egyharmada a megkérdezetteknek említette azt, hogy a tanulás mellett végzett munka, szakmai jellegű volt. Ez azért is fontos, mert a munkavilágával történő első kapcsolatteremtés benyomása meghatározó. Ne csak a pénzt lássák, de a munkavégzés szolgálja a képességfejlődésüket is (Rédei 2008).

Azok, akik 3 hónapnál többet voltak már kint, azokból 60–70%-ának már volt alkalma tartósan kint élni.

A megkérdezetteknek 2,5%-a nem magyar állampolgár, román és szlovák hallgató. A hallgatók több mint a fele állítja azt, hogy kiválóan beszél angolul. Az írásbeli készségek hasonló arányokat mutatnak, ami többnyire, passzív tudást takarja.

A kérdések első része arra vonatkozott, hogy milyen feltételekkel valósult meg kinti tartózkodásuk és az, milyen hatással volt életükre. A tanulmányok finanszírozását 3%-ban biztosította az ösztöndíj és a szülői segítség, a hitel, valamint más források fedezték a kint tartózkodás kiadását. A válaszadók visszatérésüket követően kétharmad arányban válaszolták azt, hogy honfitársaikkal könnyebben teremtettek kapcsolatot. Ha külföldiekkel voltak, akkor több mint a fele azt válaszolta, hogy hasonlóan érzik magukat. Kifejezetten a lányok azok, akik ezzel a megállapítással még nagyobb hányadban értettek egyet. Elmondható, hogy az új generáció már hasonlóan, otthonosnak érzi magát más országbeli társaival, ami korábban még nem volt jellemző.

A tartózkodás földrajzi iránya a lányok esetében megosztottabb, és ebből később következik a nyelvi megosztás is. Dominál a német nyelvterület, 10%-a USA-t említi. Az Amerikai Egyesült Államokba irányuló érdeklődés megnövekedése és a német terület iránti

mérséklődése az átmenet kezdetén már mérhető volt (Rédei 1994). Itt szerepet kapott az image, az olcsóság összehasonlítva az Egyesült Királysággal.

Ismeretes, hogy a mobilitás és a földrajzi választás alapja a nyelv. A nyelvi képességek tekintetében 99% azt mondta, hogy beszéli a nyelvet. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ennek igen változó szintje létezik. Legalább is képes magát megértetni, vagy megérteni másokat. A munkaerőpiaci ügynökségek visszajelzése alapján állítható, hogy komoly gondok vannak a szakmai nyelv használatával. Még azokban a gyakori esetekben is, ha például Magyarországon tanult és később hazájában egy multinacionális cég alkalmazásába kerül, ahol a hivatalos nyelvet kell használnia és nem a nemzetiségi nyelvet.

Mindenesetre a nemzetközi munkaerő mobilitás szempontjából kiemelt annak a jelentősége, hogy ők már tudnak nyelvet. Ez új megváltozott helyzetet teremt. Bár a megkérdezettek fele most is azzal ért egyet, hogy az egyetemek nagyobb hangsúlyt fektethetnének a nyelvi oktatásra. Véleményem szerint ezt korábban kell elkezdni. És fontos a nemzeti kölcsönösség. Pl. A hozzánk érkező Erasmus hallgatóknak fizetni kell a magyar nyelvi kurzuson való részvételért. Miközben a magyar kis nyelv és támogatni kellene ennek a terjedését és nem diszpreferálni.

Ennek a korosztálynak magas a tájékozottsága, és jó tájékoztatásban részesül. A nemzetközi tanulást illetően vezet az Erasmus. A hallgatók tanszéke támogatja a külföldi tanulást, pontosabban az oktatási intézmények ma már online jelentkezést valósítottak meg. Kevés az egyetemi szervezésű ízelítőt adó tanulmányi találkozó. Azok, akik nem vettek részt más országban tanuláson, 80%-ban ezt életük elszalasztott alkalmának tekintik.

Érdekes megismerni azt, hogy a tanulás mennyire önköltségesen történik, mennyiben vesznek részt az ottani életben, pl. munkavállalással. A válaszok igazolják azt, hogy *learning by doing* megoldás a leghatékonyabb. A tanulmányok során a szellemi tőke növelése válik valóra azzal, hogy a fiatalok harmada említi a külföldi munkavállalási programok ismeretét. Érdekes abból a szempontból, hogy a háztartások is egyre növekvő hányadban finanszírozzák a fiatalok oktatását. http://ec.europa.eu/education/pdf/doc274_en.pdf anyaga szerint, a magyar háztartások kiadásainak 1,4%-a jut átlagosan a gyermekek oktatására. A szülők részben elmaradt generációs lehetőségeiket akarják a gyermekek számára biztosítani, másrészt látják azt, hogy a versenyképes tudással akár otthon is lehet érvényesülni. Paradigmaváltást jelent az, hogy a szülők nem az anyagi tőke biztosítására, hanem a szellemi tőke növelésére törekednek.

A fiúk ismerete kevésbé kiterjedt, mint a lányoké a tekintetben, hogy milyen külföldi programokat ismernek. A lányok a Közép Európában elérhető és szakirányú képzést nyújtó területeket preferálják. Érdekes megfigyelés, hogy a szomszédok, amelyek elérhetőek lennének nem is szerepelnek.

A földrajzi választást az intézmények szerződéses kapcsolatai határozzák meg. A tanulmányok földrajzi helyének megválasztása nem is annyira aszerint történik, hogy hol és milyen képzés folyik, hanem a nyelv az élet kellemessége és olcsósága, érdekessége határozza meg. Ez a kérdés különösen érdekes lehet a Bologna folyamat kapcsán, amikor az ismeretek specializálódása, a legtöbbet nyújtó MSc képzés, és az ott végzett tanulmányok fémjelzik a CV-t. 48%-a a válaszadóknak egy félévet, 37%-a egy évet szeretne kint maradni.

4. Motiváció, értékrend

A diákok értékrendjükben 66%-a a nyelvet fontosnak itéli. A részvétel egyik szempontja a hazai kötődés megléte. A 80-as években azt láttuk, hogy az ösztöndíjak egy későbbi életkorban érték a résztvevőket, ami azzal járt, hogy itthon már volt családi, ingatlan,

karrier kötődésük. A hazai körülmények akkori taszító ereje ellenére, mégis kevesen maradtak kint. Most 38%-a fontosnak tartja, de nem meghatározónak az itthoni kapcsolatokat. A szellemi kiválóságok elvesztésének rizikója e tekintetben a kint maradással, tehát változott. Régen menny és a pokol kérdése volt egy ösztöndíj elfogadása, ami esetenként politikai elköteleződést is jelentett.

A fiatalok mobilitásának természetes velejárója a páros utazás. Magam is, mint egyetemi Erasmus koordinátor azt láttam, hozzám érdeklődőként belépő fiatal pár, kéz a kézben, hogy mindegy hogy hová, de együtt szeretnék menni.

A válaszadók fele, a partner/gyermek melletti elköteleződést megoldhatónak tartja. Több mint a fele állította, hogy az anyagi források fontosak. Arról már több helyen is olvashattuk, hogy a keleti diákok hátránya a magas megélhetési kiadás, míg ez éppen előnye a nyugati diákok keletre történő jelentkezésének.

40%-nál többen tartják úgy, hogy a nem elismert tanulmányokban való részvétel is fontos. Ez túlmutat a szűk szellemi tőke növelésen és a globális képességek fejlesztését célozza. A lakáshoz való kötődés érdekes módon a fiuknál kevésbé fontos tényező 45%, míg a lányok 58%-a lényegtelennek ítéli. A felvétel több adatai megerősíti az agyelszívás elnöiesedését.

Ha valaki már állásban van, akkor 55% az ettől való elszakadást nem tartja fontosnak. Tehát *sabbatical year* megoldásban lehetséges gondolkodni. Minden 3. válaszoló a tanulmányok folytatásával Life Long Learning-gel ért egyet.

Azt több válasz is megerősíti, hogy a lányok jobban informáltabbak, több szempont alapján döntenek, és előkészítettebb helyváltoztatást valósítanak meg. A lányokat támogató családi háttér beleértve az anyagi támogatást is erősebb. Feltételezhető, hogy ezzel is az önálló életre történő felkészítést szeretnék megvalósítani. A nők esetében a külföldi tanulásnak az értéke nagy, 84%-a ért egyet ezzel a megállapítással, míg a fiúknak csak 66%-a.

A kétharmada a választ adóknak van arról meggyőződve, hogy ez a tartózkodás számottevő mértékben növeli karrier lehetőségét. Szinte mindenki szívesen próbálna ki egy másik kultúrában való együttélést, ami a nyitottságra bizonyíték. De lakva ismerni meg egymást, tartja a magyar szólás.

A fiú hallgatók határozatlanságát arra kérdésre adott válasz is bemutatja, hogy a diploma megszerzését követően a fiúk 39%-a, a lányok 57%-a válaszolta azt, hogy egy évet külföldön szeretne dolgozni. Az egy évet meghaladó külföldön élést – ami a potenciális migrációra utal –, a fiúk 54%-a, a lányok 66%-a tartja elképzelhető megoldásnak. Harmaduk hezitáló választ adott.

5. Az otthoni háttér

A 90-es évek elején, amikor lehetővé vált a nemzetközi mobilitás – köztük a tanulási célú kint tartózkodás –, erre jellemzően két társadalmi réteg jelentkezett. A magasabb iskolai végzettségű szülők gyermekei, akik valószínűleg ennek természetével és jelentőségével tisztában voltak. Valamint a feltörekvő családok gyermekei, akik hasonlóan, pl. az orosz tanulói kiáramláshoz nemzetközi jártasságot kívántak megszerezni. Érdekes tapasztalat volt, az akkori résztvevők családi háttérében azt igazolni, hogy az esetek jó részében – lévén a gyermek középiskolás korú, és a családi élettartam is 15–17 éves –, gyakorta konfliktus helyzetben jutottak arra az elhatározásra, hogy a gyermekek külföldre történő beírása minkét szülő számára ebből a helyzetből átmeneti, pozitív megoldásnak tűnő kiút volt (Rédei 2002).

Az új generációk életében a családi háttér meghatározó jelentőségű, amit nem könnyű mérni. Az otthoni tapasztalatok, pl. értékrend és konfliktusmegoldás, alkalmazkodás az új helyzethez, adott helyzetben példát jelentenek. A hallgatók többsége fejlett térségből származik, a főváros és környéke. Szüleik iskolai végzettségét alapul véve, nem számítanak első generációs értelmiséginek. A lányok 38%-ának mindkét szülője rendelkezik felsőfokú végzettséggel. A fiúkra ez még nagyobb arányban, (43%) állapítható meg. A lányok erőteljesebb törekvését, a szülői támogatással együtt, az elveszített lehetőség, talán ezzel is magyarázható. A szülők 10%-a nyugdíjas, ami nem biztos, hogy életkori elérést, jobbra korai nyugdíjba menetelt jelent. A szülők egynegyede tanár, akik a szellemi tőke jelentőségét ismerik, de nem annyira karrierorientáltan gondolkodnak. A fiúk 11%-ának szülei vállalkozó tulajdonosok, ügyvezető igazgatók, akik a piaci folyamatok résztvevői. A szülők által beszélt nyelv sorrendben angol, német és orosz.

A témához kapcsolódó empirikus kutatásaink során a tanulói mobilitás döntési körülményeiről és az első a külföldi hallgatói lét tapasztalatairól érdeklődünk. Azt tapasztaltuk, hogy a diákok mobilitását döntő mértékben határozza meg az, hogy az oktatási intézményben milyen az oktatói mobilitás (*Telbisz–Rédei–Nemes N. A. 2008*). A hallgatói mobilitás alakulásában a megélhetés és az oktatás költségei döntő szereppel bírnak. A diákként dolgozni támogatást jelent és a munka világgával is megismerteti a tanulókat (*Rédei 2008*).

Egy 2006-ban végzett felmérésünk 250 Nyugat-Európában tanuló magyar diákot kérdeztünk meg arról, hogy milyen motivációk álltak döntésük mögött és miként értékelték hazatérésüket követően a külföldön töltött időt.

A megkérdezettek életkori megoszlása megfelelőnek mondható: 78%-uk volt 18–22 éves, 15% volt ennél fiatalabb és 7% idősebb.

Számukra a legfontosabb az volt, hogy közelebb kerüljenek távlati céljaik megvalósításához, tapasztalatokat szerezzenek külföldön, nyelvet tanuljanak, megkezdjék önállósulási folyamatukat.

Véleményük szerint a külföldi tanulás hozzájárult ahhoz, hogy otthonosabban érezzék magukat a hazaitól eltérő környezetben; toleranciát tanultak, új készségeket fejlesztettek ki magukban, fokozódott az új ismeretek iránti igényük, és alaposabb lett nyelvismeretük.

A válaszolók az alábbi megállapításokkal a következő arányban értettek egyet:

- külföldön élni megalapozza nyelvi kommunikációs képességemet: 87%;
- ki tudtam próbálni döntéseim hatását: 43%;
- jobb ebben az életkorban a szülőktől távolabb élni: 34%;
- fejleszteni akartam készségeimet, hogy mobilabb legyek: 63%;
- a szellemi tőke korai fejlesztése korai karriert tesz lehetővé: 23%;
- a kinti élet hatással lesz egész életemre: 85%;
- a külföldi feltételek itthon csak később valósulnak meg: 92%.

A célország kiválasztása a nyelv és a pénzügyi feltételek szerint történt.

A megkérdezettek 90%-a említette az angol nyelvet mint lehetőséget, de 15% választásában a tandíj mértéke is szerepelt. Fontos a kapcsolattartás lehetséges módja (e-mail, sms). Interjúalanyaink több mint fele válaszolta azt, hogy végzés után kint szeretne dolgozni. Rákérdeztünk a végzett tanulmányokra. A külföldi tanulás okaként szerepelt, hogy nálunk nem tanítanak elég magas szinten, de az is, hogy például a zenei tanulmányokat tekintve Nyugat-Magyarországról közelebb esik Bécs, mint Budapest. Választott szakként szóba jöttek a gazdasági tanulmányok, művészetek, nemzetközi kapcsolatok, robottechnika, doktori tanulmányok, mechatronika, informatika, amerikanisztika.

Azzal összegezhetjük a felvétel eredményét, hogy a fiatalok növekvő mértékben kapcsolódnak be a más országban történő tanulásba, ami számukra egy életmódbeli kihívást jelent, az intézményeknek bevételt, és nemzetközi rangot, a régióknak fogyasztásnövekedést

és kapcsolatteremtést, a munkáltatók, pedig vadászterületnek tekintik és toborozzák a *best and brightest* hallgatókat. A sikeres példa, a kiválasztás, hatással van azokra is, akik ennek csak a kezdetén vannak. Minden pozitív kép ellenére azt azért elgondolkodtatónak tartom, hogy egyes országok mekkora veszteséget szenvednek el, míg mások nyereséghez jutnak.

Jegyzetek

A tanulmány az OTKA „Tanulási célú migráció” T 049870/2005 sz. kutatás keretében készült.

Irodalom

- Lengyel I.** (2003): Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. JATE-Press, Szeged, p. 454.
- Rédei M.** (1999): Az áru, a tőke és a munkaerőszabad áramlása. pp.71–83. In Migráció II. KSH. Budapest.
- Rédei M.** (2002): A külföldön tanuló magyar diákok –a Magyarországon tanuló külföldi diákok pp. 113–135. In Lukács–Illés: Migráció és statisztika. *KSH Kutatási jelentés 71.* Budapest.
- Rédei M.** (2006a): Külföldön tanulni, *Magyar Tudomány* 6. sz. p. 745–757.
- Rédei, M.** (2006b): A tanulási célú migráció a világban és itthon. *Demográfia* 49/2-3. pp. 232–250.
- Rédei, M.** (2007): A külföldi hallgatók jellemzői. *Modern Geográfia*. 4.
- Rédei, M.** (2008): A tanulói migráció és a munkapiac. In. Illés Sándor (szerk.) Magyarország új típusú migráns munkaerő-forrásai. KSH NKI, *Kutatási Jelentések* 85 Budapest, pp. 41–106.
- Salt J.–Findlay, A.** (1989): International migration of highly-skilled manpower: theoretical and development issues. In R. Appleyard (Ed.) *The Impact of International Migration on Developing Countries* OECD, Paris.
- Telbisz–Rédei-Nemes N.A.** (2008): Oktatói mobilitás, TEMPUS, Hoppá sorozat. (Megjelenés alatt)